

MAASTRICHTENAREN EN DE TWEDE WERELDORLOG

Extra editie bij Ach Lieve Tijd ter herdenking van de bevrijding van Maastricht op 14 september 1944.

ACH LIEVE TIJD is een uitgave van Waanders Zwolle, 1994-1996.

Redactie en samenstelling: drs. P.A.W. Dingemans, drs. I.M.H. Evers, drs. R.A.W.J. Hackeng, drs. A.H. Jenniskens, W.A.A. Mes, drs. I.S. Muller en S. Verbeek.

Tekst: drs. P. Bronzwaer

Nadat Duitsland onder leiding van Adolf Hitler Oostenrijk had geannexeerd en daarna Polen onder de voet gelopen, gaf Hitler in september 1939 zijn generaals opdracht om plannen te ontwerpen voor een veldtocht naar het westen. In dit offensief met de codenaam Fall Gelb stond al hoe belangrijk het was om de drie Maasbruggen in Maastricht onbeschadigd in handen te krijgen. Die bruggen waren toen de Sint-Servaasbrug, de Wilhelminabrug en de spoorbrug, waarlangs ook een voetbrug lag. Die bruggen waren nodig omdat hier twee pantserdivisies de Maas moesten oversteken om zo snel mogelijk België binnen te trekken. Vanaf november 1939 spioneerden in Maastricht al leden van de Abwehr, de Duitse spionage- en sabotagedienst. Ze maakten foto's van de bruggen en kochten het stratenplan van Maastricht. Intussen werden speciale sabotage-acties voor de overval van de bruggen voorbereid. Aparte eenheden werden hiervoor opgeleid in het kamp Linnich ten oosten van Kerkrade. Ze beschikten over maquettes van de bruggen en maakten voor elke brug een plan om te voorkomen dat die door de Nederlanders opgeblazen zouden worden.

Race op de bruggen

Zes Nederlanders en een Duitse onderofficier die de Wilhelminabrug zouden 'nemen', dronken zich aan de vooravond van hun operatie moed in bij een Duitser die op de Alexander Battalaan woonde. Tegen de morgen van 10 mei 1940 waren ze zo dronken dat slechts twee man de oprit van de brug bereikten. Daar werden ze aangehouden. De Nederlander die geldige papieren had mocht gaan. De Duitser sloeg op de vlucht en werd neergeschoten. Dit plan liep daarom uit op een grandioze mislukking.

Een tweede actie was opgezet om de spoorbrug en de Sint-Servaasbrug te veroveren. In de avond van 9 mei 1940 werd een groep van circa twintig man, als burgers gekleed, bij Herzogenrath over de grens gesmokkeld. In Voerendaal splitste de groep zich in tweeën. De ene afdeling fietste over Valkenburg en Berg en Terblijt richting Wyck, maar werd door een wachtpost op de Bergerstraat tot stoppen gedwongen. Slechts twee personen konden worden aangehouden, de anderen vluchtten weg. De tweede afdeling reed over Gulpen, Margraten en Cadier en Keer naar Heer. Daar werden ze tegengehouden. Van deze groep kon maar één man worden gearresteerd, de anderen maakten zich echter in paniek uit de voeten. Zo liep ook deze actie uit op een mislukking.

Alles de lucht in

Een derde groep van 85 man onder leiding van luitenant Hokke kwam op 10 mei om vijf uur 's morgens met rijwielen en motoren aanrijden uit de richting Beek en ging via Meerssen naar de sluis in Borgharen. Daar werd ze teruggeslagen. Ze wachtte op versterking, versloeg de Nederlandse stelling en ging over de weg langs de sluis en de Franciscus Romanusweg naar de spoorbrug. De groep kwam net te laat want om tien voor half zeven ging de brug de lucht in. Hokke kwam hierbij om het leven.

Inmiddels was een gepantserde eenheid over de Meerssenerweg naar de beide overwegen in Wyck getrokken. Een van die overwegen bestaat nog, de andere lag ter hoogte van de huidige tunnel aan de Scharnerweg. De groep sloeg met pantservoertuigen de Akerstraat in en richtte de aanval op een Nederlandse verdedigingsstelling in de Hoogbrugstraat. Maar daar werden de pantserwagens drie kwartier tegengehouden door de heroïsche weerstand van Nederlandse verdedigers. Een werkelijk knap staaltje van de Maastrichtse sergeant W. Logister en zijn mannen. Door hun optreden kregen de Nederlandse soldaten gelegenheid om tijdig de twee verkeersbruggen te vernielen. De Sint-Servaasbrug sprong om vijf over zes, de Wilhelminabrug zeven minuten later.

Het vallen van de nacht

De territoriaal bevelhebber Zuid-Limburg, luitenant-kolonel A. Govers, begreep dat de situatie hopeloos was. Aan zijn opdracht om de bruggen te vernielen had hij voldaan. De overmacht was echter te groot. In Wyck stonden de straten reeds vol met Duitse tanks: de voorhoede van de Vierde Duitse pantserdivisie. De Nederlandse verdediging was daar al gebroken. Daarom besloot Govers te capituleren. Omstreeks kwart over acht in de ochtend gaf zijn chef-staf, luitenant-kolonel A. Doyer, de stad over aan de Duitse bevelhebber. De overgave vond plaats op het intact gebleven, stenen gedeelte van de Wilhelminabrug. Op dat ogenblik viel de nacht van de bezetting over Maastricht. Het zou vier jaar, vier maanden en vier dagen duren eer de dageraad van de bevrijding zou aanbreeken.

Besturen in bezetting

Vanaf 29 mei 1940 was dr Arthur Seyss-Inquart rijkscommissaris voor het bezette Nederlands gebied. Hij bestuurde ons land als gevolmachtigde van Hitler. Op 11 augustus 1941 vaardigde hij zijn achtste verordening uit. Deze hield onder meer een aantal essentiële maatregelen in betreffende het provinciale en lokale bestuur. Zo werden de werkzaamheden van provinciale staten en gemeenteraden stop gezet. Verkiezingen mochten niet meer gehouden worden. De burgemeester van Maastricht moest de taken van de gemeenteraad en van de wethouders overnemen. Hij kreeg het alleen voor het zeggen maar diende wel de richtlijnen van de Duitsers in acht te nemen.

De zittende burgemeester van Maastricht, Jhr. mr. Willem Michiels van Kessenich, nam na het bekend worden van deze maatregelen onmiddellijk ontslag. Op 15 oktober 1941 werd hij opgevolgd door mr. Louis Ph. J. Peeters, een NSB-er die ze in Maastricht al gauw 'Lewieke' noemden. Hij was afkomstig uit Weert, sinds 1931 advocaat in Eindhoven en bleef ruim een jaar burgemeester, waarna hij als lid van de Nederlandse Waffen-SS naar het Oostfront ging. 'Lewieke' werd in 1946, na een eis van negentien jaar, veroordeeld tot acht jaar gevangenis, maar kwam in september 1950 al op vrije voeten. De vier zittende wethouders hadden na de achtste verordening geen politieke functie meer, maar wensten dat niet te accepteren. Daarom werden zij ontslagen en opgevolgd door twee NSB-wethouders.

Niet alleen de bruggen

Voor de Duitsers was het in 1940 alleen maar pech dat de bruggen voor hun neus in de lucht vlogen. Maar voor de omwonenden was het rampzalig. Ook al deden zich geen persoonlijke ongelukken voor, grote schade was er wel. Een Maastrichtenaar die aan de Wilhelminasingel dicht bij de 'Nieuwe Brug' woonde, noteerde: 'Uit de kelder gekomen, zagen wij onze huisdeur in de gang liggen, alle ruiten waren versplinterd, het glas- en aardewerk in de dressoir in scherven, de schilderijen lagen op de vloer. Door de deuropening zagen wij de Duitse tanks de straat binnen rollen. Bezwete soldaten, van top tot teen met oorlogstuig bepakt, kwamen de gang binnen. "Sie brauchen nicht zu flüchten, aber wir möchten das Toilet benutzen. Bitte!" Naderhand bleek dat zij de WC-trekker niet wisten of wensten te gebruiken.'

Kelders en kazematten

Al in november 1938 was er door de gemeente een brochure verspreid van de 'Luchtbeschermingsdienst der Gemeente Maastricht', de LBD. Hoofd van deze dienst was generaal b.d. J.C.J. Bongers, oud-KNIL-militair. Door deze brochure stelde de gemeente de burgers op de hoogte van preventieve maatregelen tegen luchtgevaar: 'Luchtbescherming is op de eerste plaats zelfbescherming'. Het ging om het nemen van beschermingsmaatregelen tegen brand, lichtuitstraling en het binnendringen van strijdgassen. De brochure benadrukte ook het inrichten van een schuilgelegenheid, met name de kelder.

Het stadsbestuur liet echter ook openbare schuilkelders aanleggen op diverse plaatsen in de stad. Bijvoorbeeld in Wyck aan de Heerderweg, op het Stationsplein en aan de Wilhelminasingel. In het centrum kwamen schuilplaatsen achter het Vleeshuis, aan de Grote Gracht, op de Markt.

Toen de oorlog eenmaal was uitgebroken kon de bevolking van de stad dankbaar gebruik maken van deze voorzieningen. Tijdens de bezettingsjaren werden ook de ondergrondse vestingwerken, de Kazematten, en, vanaf 1943, de Sint-Pietersberg gebruikt om bij luchtalarm in te schuilen. In de Sint-Pieter trof men zelfs voorzieningen om er veertig duizend burgers langere tijd in te kunnen onderbrengen. Dat is echter nooit nodig gebleken.

Alarm

De LBD had als eerste taak de bevolking te alarmeren 'zodra vijandelijke vliegtuigen Maastricht naderen'. Dit gebeurde door 'het loeien van sirenes', zoals ook tegenwoordig nog iedere eerste maandag van de maand nog te horen is. Om deze reden kreeg generaal Bongers al snel de bijnaam 'Simon van Sirene'. Voor het opsporen van naderende vliegtuigen beschikte de LBD over waarnemingsposten, onder meer op het Fort Sint-Pieter, in het Dinghuis en in de toren van het station. Daarnaast had de LBD een hulporganisatie van vrijwilligers op touw gezet. Zij verrichtten veel en goed werk tijdens en na de bombardementen.

Op zaterdag en zondag, 11 en 12 mei 1940 werd Maastricht voor het eerst door Britse vliegtuigen gebombardeerd. Het was de bedoeling de schipbruggen te vernietigen die de Duitsers inmiddels hadden aangelegd. Die bruggen werden helaas niet getroffen, maar wel werden huizen in de Rechtstraat, aan de Grote Gracht, de Grote Staat en het O.L. Vrouweplein geteisterd door treffers. Ook het gebouw van de Limburger Koerier, zoals de Maastrichtse krant toen heette, kreeg enkele bominslagen. In totaal vonden dertien Maastrichtse burgers hierbij de dood. Er was een honderdtal gewonden, van wie de meeste licht.

Een trieste balans

In de loop der oorlogsjaren zouden de sirenes nog vele malen klinken. Een geallieerde bommenwerper, die op 8 juli 1941 door de Duitse luchtafweer werd neergehaald, kwam terecht op een huis aan de Wilhelminasingel, kort bij de hoek met de Bourgognestraat. Enkele minuten na de val ontploften twee bommen uit de lading van het vliegtuig. De zes bemanningsleden hadden hun brandende toestel verlaten, maar zich niet kunnen redden. Hun parachutes waren niet opengegaan omdat ze op te geringe hoogte hadden moeten springen. Hun lijken werden op zolders in de omgeving gevonden. Eén man viel midden op het Stationsplein te pletter.

Een volgend bombardement vond plaats in de avond van 27 november 1941 rond negen uur. In het 'Blauw Dörrep' (omgeving Tongerseweg - Elisabeth Strouvenlaan) viel een grote Engelse torpedo-bom, een zogeheten Blockbuster, die een heel huizenblok vernietigde tussen de Mr. Ulrichweg, de Gildeweg, de Proostdijweg en de Sint-Servatiusweg. De trieste balans was: 25 doden, circa 120 gewonden en ruim 140 vernielde of beschadigde woningen.

Op zondag 26 juli 1942, tussen acht en negen uur 's morgens, werden enkele huizen in de Sporenstraat, Achter het Vleeshuis, de Platielstraat en het Amorsplein getroffen. Ook op de pastorie van de O.L. Vrouwekerk - op de hoek van de Havenstraat en de Plankstraat - viel een bom. Weer waren de gevolgen ernstig: elf doden, drie zwaar gewonden en een tiental lichtgewonden.

Als door een wonder

Maar er was ook beter nieuws. In de avond van 5 oktober 1942 ontsnapte de binnenstad aan een grote ramp. Meer dan tachtig brand- en fosforbommen werden daar afgeworpen. Als door een wonder ontbrandden de meeste daarvan echter niet. Was dat wel gebeurd dan waren de gevolgen voor de Maastrichtse binnenstad niet te overzien geweest. Nu konden de geschrokken Maastrichtse burgers de dagen die op het bombardement volgden, volstaan naar de nog gave bommen te zoeken en deze bij het hoofdkwartier van de luchtbeschermingsdienst in het Dinghuis af te geven.

Zwarte vrijdag

Het zwaarste bombardement in de oorlogsgeschiedenis van Maastricht vond plaats op vrijdag 18 augustus 1944. Dat was nog geen drie weken voor de bevrijding. Die dag zou de geschiedenis ingaan als Zwarte Vrijdag. Het was een warme, zonnige dag. Om drie minuten over zes in de vooravond verschenen ineens twaalf Amerikaanse bommenwerpers boven de stad. Het waren zogenoemde 'Vliegende Forten' van het type B 17. Nog voordat het luchtalarm gegeven kon worden, lieten ze twee ladingen bommen vallen. Hun doelwit was de spoorbrug. De geallieerden wilden zo de verbinding naar Aken afsnijden voor de Duitse troepen, die vanuit België op de vlucht waren. Helaas werd de spoorbrug nauwelijks getroffen en bleef ze intact.

De meeste bommen vielen op twee dichtbevolkte woonbuurten: het 'Roed Dörrep' op de Wycker Maasoever en het 'Krejje Dörrep', het Quartier Amélie, op de Maastrichter oever. Deze laatste wijk zou nooit meer worden herbouwd. De gevolgen waren verschrikkelijk: 92 Maastrichtse burgers en 17 Duitse soldaten werden gedood. Er waren meer dan honderd gewonden, van wie velen zwaar. 325 huizen werden getroffen waarvan er 29 totaal vernield en 26 onherstelbaar beschadigd werden. De overige 270 getroffen panden

waren min of meer te herstellen, al zou dat door gebrek aan bouwmaterialen tot geruime tijd na de bevrijding duren. 1550 mensen waren in een keer dakloos geworden. Twee volle dagen was men bezig de lijken onder het puin vandaan te halen. De lichamen werden in de Dominicanenkerk opgebaard. De begrafenis van deze slachtoffers was indrukwekkend. Een ooggetuige noteerde: 'Op dinsdag 22 augustus werden de slachtoffers begraven. In de Sint-Servaaskerk werd een plechtige Hoogmis opgedragen door Mgr. Lemmens, bisschop van Roermond. Voor de protestantse slachtoffers werd tegelijkertijd een rouwdienst in de Sint-Janskerk gehouden. Tijdens deze diensten stonden de lijkkisten, op karren gestapeld, op het Vrijthof. Na afloop werden ze in een stoet naar het kerkhof aan de Tongerseweg overgebracht. Alle kisten waren met bloemen bedekt. Duizenden mensen zaten reeds uren langs de weg te wachten. Vooral bij het zien van de kleine kistjes konden velen hun tranen niet bedwingen.'

Daden van verzet

Al vanaf de eerste dagen dat de Duitse troepen Maastricht bezet hielden bleek dat de stedelingen niet zouden rusten eer de indringers weer verdreven waren. Op 11 mei 1940 werd een groep Belgische krijgsgevangenen over de Wilhelminasingel naar het station afgevoerd. Thijs Lokerman, een Maastrichtse machinist en gemeenteraadslid voor de SDAP, leidde door een gefingeerde vechtpartij met een vriend de aandacht van enkele bewakers af, waardoor een aantal krijgsgevangenen kon ontsnappen. Wellicht was dit de eerste daad van verzet in Maastricht.

Het optreden van Lokerman was in elk geval typerend voor het begin van het verzet: op kleine schaal en individueel. In het eerste oorlogsjaar bestond het illegale werk vooral uit het opvangen en over de grens naar België smokkelen van krijgsgevangenen die uit Duitse kampen waren ontsnapt. Veelal waren dat Belgen en Fransen. In de latere jaren werden dat vooral Engelsen en Amerikanen, meestal bemanningsleden van neergeschoten vliegtuigen. Zo ontstonden de ontsnappingslijnen of etappendiensten die al spoedig pilotenlijnen werden genoemd.

In 1941 bestonden er in Maastricht al twee kernen van mensen die in groepen samenwerkten: de RAF-groep en de groep-S. De RAF-groep stond onder leiding van Pierre J.M. Dresen. De groep verzamelde wapens en springstoffen voor het plegen van sabotage en verspreidde een illegaal blaadje, 'Oranje Post'. Eind 1941 werd de groep opgerold. Dresen werd op 2 december 1941 gearresteerd en overleed een jaar later in het concentratiekamp Neuengamme. De groep-S, zo genoemd naar haar leider J. Smits, werd begin 1942 opgerold.

De Nachtwacht onder de mergel

Einde 1941 koos de Rijksgebouwendienst de St Pietersberg uit als plaats voor het veilig onderbrengen van een aantal kunstwerken uit verschillende Nederlandse musea. Begin 1942 werd 35 meter onder de grond 1340 kubieke meter mergel weggehaald om een bomvrije schuilkamer aan te leggen. Men maakte betonnen wanden van 50 cm dik en een plafond van een meter. Boven het plafond bevonden zich een laag mergel van 33 meter en een laag aarde van 2 meter. Ook was er een primitieve airconditioning.

Op 24 maart 1942 kwamen de eerste kunstwerken aan verpakt in grote kisten die in gesloten vrachtauto's waren geplaatst. Deze auto's werden per trein vervoerd. Na het laatste transport in april waren er ruim 800 werken van beroemde Nederlandse en buitenlandse kunstenaars opgeborgen. Daarbij was ook de Nachtwacht van Rembrandt. Ook Maastrichtse kostbaarheden vonden er een veilig onderkomen, zoals de waardevolle gobelins uit het stadhuis.

De kunstschaten zijn er tot 25 juni 1945 gebleven. Toen vertrokken de eerste transporten - deze keer per schip - vanaf Slavante over Antwerpen naar Rotterdam en Amsterdam. Gedurende de oorlog hadden de Maastrichtenaren de kunstschaten niet kunnen bezichtigen. Zij kregen daartoe echter de gelegenheid tijdens een speciale tentoonstelling van 11 augustus tot 1 september 1945.

Piloten en onderduikers

In de loop van datzelfde jaar breidden de pilotenlijnen zich fors uit omdat het aantal vluchten op Duitsland sterk toenam. Als een vliegtuig neerstortte of een noodlanding moest maken, deden leden van de LBD of van de Nederlandse politie hun best om het vliegtuig eerder te bereiken dan de Duitsers. Ze pikten de eventuele overlevenden op en brachten hen naar een veilig adres. Na enige tijd brachten leden van het verzet hen over de grens naar België. Heel actief op dit terrein was de 'Belastinggroep Maastricht' onder leiding van de Inspecteur der Belastingen, Piet J. Sijmons, in verzetskringen bekend onder de schuilnaam 'Blok'. In en om Maastricht werden mensen over de grens gesmokkeld via Caberg, Itteren, Smeermaas maar ook door de Sint-Pietersberg. Later, in 1943-1944, was ook de zogeheten Groep Vier van de LO (Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers) actief op dit vlak. Men neemt aan dat door de hele provincie Limburg circa 800 piloten vervoerd zijn en via Maastricht en omstreken circa 80, van wie ongeveer 25 via het 'smokkelgat' in de Sint-Pietersberg.

Inmiddels gingen zich vanaf medio 1942 ook andere behoeften aan hulpverlening door verzetsmensen voordoen. Als gevolg van diverse maatregelen van de bezetter moesten steeds meer mensen onderduiken. De jodenvervolging greep om zich heen, waardoor joden gedwongen werden zich uit het 'bovengrondse' leven terug te trekken. Oud militairen werden in krijgsgavangenschap geroepen (april 1943) en probeerden dat te ontlopen door eveneens onder te duiken. De verplichte arbeidsdienst voor alle mannen tussen 18 en 35 jaar (mei 1943) zorgde voor de verdere toename van het aantal onderduikers.

In 1943 gingen zich steeds meer verzetsmensen bij de LO aansluiten. De LO was opgedeeld in gewesten en deze weer in districten. Het district Maastricht kwam in oktober 1943 tot stand en deed veel nuttig werk. Twee districtsleiders van Maastricht werden daarbij door de Duitsers opgepakt en zijn in een concentratiekamp omgekomen: H. van den Brink en Th. Lokerman. Nog vijf andere Maastrichtse leden van de LO hebben dit met hun leven moeten bekopen: Hein Lochtman, kapelaan van de parochie Limmel,

Edmond Houtappel, Hubertus Jamin en de broers Giel en Mathieu Ummels. Deze vijf zijn door een Maastrichtse vrouw verraden.

Overvallen

De KP (Knokploegen) was een andere landelijke organisatie. Deze hield zich bezig met overvallen op bijvoorbeeld distributiekantoren en gemeentehuizen. Pas in 1944 kwam een straffe organisatie van de KP-Zuid-Limburg tot stand. Bekend is de overval die deze groep heeft gepleegd op het Huis van Bewaring aan de Minderbroedersberg in Maastricht. Op 5 september 1944, acht dagen vóór de bevrijding van Wyck, meldde zich daar om zes uur 's morgens een KP-er in een Duits uniform. Hij zei dat hij opdracht had om de gevangenen mee te nemen. Dat waren er niet minder dan tachtig: allen verzetsmensen uit Limburg. De list slaagde en de gedetineerden konden meegaan. Ze werden meteen over een aantal onderduikadressen in de stad verspreid.

De derde landelijke verzetsorganisatie was de OD (Orde Dienst). Ze bestond uit beroeps- en reserve-militairen. De gewestelijk commandant Limburg was generaal-majoor b.d. J.R.L. Jans in Venlo; zijn verbindingsman was zijn zoon Leo. Jans sr had al in maart 1941 contact opgenomen met de bekende reserve-kapitein Sijmons. Hij vroeg deze de organisatie van de OD in Maastricht ter hand te nemen. Sijmons aanvaardde dit verzoek en benoemde M. Bartels, bekend onder de naam 'Sjeng', tot zijn plaatsvervanger. Pas in juli 1944 maakte Sijmons de organisatie van het district Maastricht rond.

De belangrijkste doelstelling van de OD was om bij de bevrijding van Nederlands grondgebied het gezag in handen te nemen. Ze wilde dit doen totdat de Nederlandse regering, die immers in Londen verbleef, of een officiële vertegenwoordiger daarvan in bevrijd gebied zou zijn teruggekeerd. De OD wilde orde en rust handhaven tijdens een eventueel gezagsvacuüm om te beletten dat staatsgevaarlijke elementen zich dan van de macht meester zouden maken.

Maastricht had zijn aandeel in het verzet: onder de 296 gevallen verzetsstrijders in de provincie bevinden zich 32 Maastrichtenaren.

De vijand

Kort na de capitulatie van Nederland manifesteerden zich de twee Duitse veiligheidsorganen: de SD of Sicherheitsdienst (veiligheidsdienst), en de Sicherheitspolizei of SIPO (veiligheidspolitie). Ze ressorteerden onder de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Den Haag. In juli 1940 werd dat Wilhelm Harster. Deze richtte in augustus 1940 zes Aussendienststellen op waarvan één in Maastricht. Die werd gevestigd in het pand Wilhelminasingel 71. Op 18 april 1942 werd deze straatnaam overigens veranderd in 'Wyckersingel'.

Een van de belangrijkste opdrachten van de SD Maastricht was het bestrijden van alle anti-Duitse acties en groeperingen in de provincie Limburg. De chef van de Aussendienststelle Maastricht was Hauptscharführer (een soort sergeant-majoor) Max R. Ströbel. Zijn plaatsvervanger was Unterscharführer (korporaal) Erich Elsholz. Beiden woonden in een gevorderd pand aan de Observantenweg 39. De dienst kende drie afdelingen. Een ervan was de STAPO (Staatspolizei) of GESTAPO (Geheime Staatspolizei).

Een van de medewerkers van de GESTAPO was sinds 1941 Richard H.G. Nitsch. Hij was 'Sachbearbeiter für Widerstand'. Dat betekende dat hij zich met name bezighield met de opsporing en bestrijding van verzetsactiviteiten en van verzetsmensen. Hij werd de meest beruchte en gevreesde figuur van de SD- Maastricht. Nitsch ging tijdens zijn verhoren zeer wreed te werk. Martelingen waren schering en inslag. Ze vonden plaats in de kelders van het pand aan de Wilhelminasingel. Regelmatig kwam het voor dat er verdachten werden doodgeschoten. De burens konden dit constateren, omdat er dan metalen lijkkasten uit het pand werden gedragen en op vrachtauto's geladen.

Verraders

Ströbel en Nitsch hadden hun werk nooit zo doeltreffend kunnen verrichten als ze niet de medewerking hadden gekend van een aantal verraders (V-Leute). In juli 1943 beschikte de SD-Maastricht over minstens acht V-Leute, onder wie zes Maastrichtenaren. Onder

deze zes bevond zich een vrouw die gedurende de bezettingstijd tientallen personen heeft aangebracht. Zij speelde vaak een dubbelrol omdat ze het vertrouwen van een aantal Maastrichtse verzetsmensen wist te winnen. Dat deed ze door soms, voor slechts enkele dagen, onderduikers in huis op te nemen. Doordat het verzet haar vertrouwd kwam zij van bepaalde illegale praktijken op de hoogte. Zij speelde haar kennis regelmatig door aan Ströbel met wie zij een verhouding had.

Van de illegaliteit ontving deze vrouw ook geld om gevangene verzetsmensen bij de SD vrij te kopen. Die kwamen natuurlijk niet vrij, maar Ströbel liet de vrouw haar judaspenningen houden. Na de oorlog werd zij schuldig bevonden aan het verraden van ruim zestig mensen, van wie meer dan de helft in Duitse kampen het leven heeft verloren. Zij werd tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld maar in 1955 weer op vrije voeten gesteld.

Een Maastrichtse V-Mann speelde ook menig verzetsstrijder in handen van Nitsch. Hij liet zich bijvoorbeeld in een cel met gevangene illegalen opsluiten. Hij deed zich dan voor als een betrouwbaar Nederlander. Op die manier kwam hij diverse illegale acties op het spoor en gaf die aan Nitsch door.

'De man met het Ijzeren geheugen'

Nitsch hield zich niet alleen met kleine gevallen bezig. Hij joeg ook op groter wild: door hem werd de Hanniballijn opgerold, een ontsnappingsroute die via Maastricht en Luik naar Frankrijk liep. Door hem werden ook de deelnemers aan een gewestelijke vergadering van de LO in Weert op 21 juni 1944 gearresteerd. Door hem werd in de streek Gulpen-Wittem een aantal verzetsmensen opgepakt. In totaal heeft hij ruim 300 goede vaderlanders gevangene genomen, laten arresteren of zelfs eigenhandig doodgeschoten!

In november 1948 stond Nitsch, 'de man met het ijzeren geheugen', terecht voor het Bijzondere Gerechtshof van 's-Hertogenbosch. Hij baseerde zijn verdediging op de 'Befehl-ist-Befehl'-theorie. Het Gerechtshof veroordeelde hem tot levenslange gevangenisstraf. Op 4 april 1960 werd hij echter op vrije voeten gesteld en naar Duitsland uitgewezen. Uit een interview in 'De Limburger' van 26 augustus 1990 bleek dat hij zich ook toen nog steeds niet verantwoordelijk of schuldig voelde voor zijn daden. Ströbel vluchtte in september 1944. Over zijn lot is niets bekend. Vermoedelijk heeft hij een andere identiteit aangenomen en is hij naar Zuid-Amerika uitgeweken.

Nicht erwünscht

Bij een aantal Maastrichtse gezinnen werden Duitse militairen ingekwartierd. Niet iedereen was hier gelukkig mee. Jef Heydendael, een Maastrichtenaar die aan de Hertogsingel woonde, kreeg twee Duitse officieren in huis. Hij noteerde: 'Het bleken twee heel nette kerels, goed opgevoed en, hoewel eenzijdig geïndoctrineerd, geen echte nazi's. Misschien daarom dat we ineens zoveel lef hadden, want we hebben ze zo honds mogelijk behandeld. Toen de één die meestal het woord voerde, beleefd vroeg of ze met ons aan tafel mochten eten, antwoordde ik bars: "Nein!" En of ze 's avonds in onze zitkamer mochten komen om zich wat te verpozen: "Unmöglich. Wir sind eine holländische Familie, wir wollen hier keine Ausländer." Punt. En ze bleven netjes boven.

Nog één keer probeerde hij het. Zijn maat was een "tüchtiger Klavierspieler" en ze hadden mijn mooie vleugel gezien. Of hij niet zo nu en dan eens wat zou mogen spelen, wij zouden er ook van kunnen genieten. Maar ook dat hebben we bot geweigerd. Bijna twee maanden hebben ze boven gezeten en we hebben niet de minste last van ze gehad.'

De invasie

Op 6 juni 1944 landden de geallieerde legers in Normandië. Pas in de laatste dagen van juli slaagden zij er echter in de Duitse legers te verslaan en uit hun bruggehoofd te breken. Over een breed front waaierden vier geallieerde legers uit in noordelijke en noordoostelijke richting. Op 3 september werd Brussel, de dag erna Antwerpen bevrijd. Het Amerikaanse Eerste Leger was bij Doornik België binnengetrokken en raasde als een bulldozer van zuidwest naar noordoost door dit land.

Tot dit Eerste Leger, dat onder bevel stond van generaal C. Hodges, behoorde onder meer het 19e legerkorps waarvan de 30e infanteriedivisie een onderdeel vormde. Deze divisie, de Old Hickory-divisie genoemd naar een Amerikaanse noteboom, zou onder meer Maastricht bevrijden.

Op 4 september besloot het geallieerde opperbevel zo vlug mogelijk Duitsland binnen te trekken. Het Eerste Leger kreeg de opdracht het Ruhrgebied te veroveren en Aken werd beschouwd als toegangspoort naar dit gebied. De Amerikanen wisten dat de Duitsers Aken tot het uiterste wilden verdedigen. Daarom moest het 7e legerkorps Aken via Luik en Eupen vanuit zuidelijke richting naderen, zich om de oostelijke kant van de stad verspreiden en naar een punt ten noorden van de stad gaan. Het 19e legerkorps moest Aken vanuit het westen naderen, zich om de westelijke kant van de stad verspreiden en ten noorden en ten zuiden van Aken contact maken met het 7e legerkorps. Op die manier zou de stad omsingeld worden.

Om Aken vanuit het westen te benaderen moest het 19e legerkorps dus eerst door Zuid-Limburg trekken. Het moest de Maas oversteken bij Maastricht en vervolgens de vijand ten oosten van de Maas terugdringen tot een lijn 'thirteen miles', ruim 20 km ten noorden van Maastricht. Daarom ging de bevrijding van Limburg op dat moment niet verder dan tot en met Sittard. En daarom werd Maastricht zoveel eerder bevrijd dan de rest van Nederland.

Do you speak English?

Op 13 september 1944 rond half zes in de middag bevrijdden Amerikaanse soldaten van het 2e bataljon van het 117e regiment van de Old Hickory divisie Wijck.

Dol van vreugde stroomden de Wijckenaren hun huizen uit. Eén van hen was zo verwaasd dat hij aan de eerste de beste Amerikaanse soldaat die hij tegen het lijf liep vroeg: 'Do you speak English?', waarop deze laconiek antwoordde: 'No, only Chinese!'

Duitsers op de vlucht

Eind augustus en de eerste week van september 1944 sloegen de Duitse troepen in volslagen wanorde op de vlucht. Op dinsdag 5 september was de paniek zo groot dat men ging spreken van 'dolle dinsdag'. Door de oprukkende geallieerden opgejaagd, wisten de Duitsers niet hoe snel ze in hun vaderland moesten komen. Vanwege de camouflagetakken op hun voertuigen deden de colonnes aan een 'wandeland bos' denken. Ook de meeste NSB-ers verlieten de stad en meldden zich in Rolduc. Inmiddels begonnen de bezetters met hun laatste vernielingen in Maastricht. Op 8 september werd 's nachts om half een de spoorbrug opgeblazen. Ze deden hun werk goed want alleen de pijlers bleven overeind. Als gevolg hiervan bleef de stad enige dagen van gas verstoken. Op diezelfde dag vernielde een Duits 'Sprengkommando' om tien over twaalf 's middags zeer grondig het spoorwegemplacement met alles wat erop en omheen stond. De bange vraag was vervolgens hoe hardnekkig de Duitsers de stad zouden verdedigen.

Een list

Het 19e legerkorps rukte onder bevel van generaal-majoor Corlett op door België en ging via Waterloo naar Hasselt. Het bevrijdde op 10 september Tongeren en de Old Hickory-divisie bereikte die dag ook het fort Eben-Emael, dat zonder slag of stoot werd ingenomen omdat de Duitse bezettingstroepen waren gevlucht. Corlett stond aan de westelijke oever van het Albertkanaal tegenover twee grote, natuurlijke hindernissen: het kanaal zelf en de Maas. Omdat hij niets voelde voor een frontale aanval met eventuele zware verliezen, verzong hij een list.

Het 7e legerkorps had inmiddels Luik bevrijd en kreeg daarbij een brug over de Maas in handen. Corlett kreeg toestemming op 11 september een gedeelte van zijn rollend materieel via deze brug over de Maas te zetten. Iets noordelijker, bij Argenteau maakten zijn pantserwagens contact met het 117de en het 119de regiment van de Old Hickory-divisie. Deze waren via een voetbrug over het kanaal gegaan en vervolgens met boten over de Maas. Een derde regiment, het 120ste, bleef in stelling in en om Eben-Emael. Op 12 september bevonden zich al Amerikanen op Nederlands grondgebied in Mesch en Noorbeek. Op de andere Maasoever hadden manschappen van het 120e regiment Klein Ternaaien bevrijd en bevonden zich dicht bij de Nederlandse grens ten zuiden van de ENCI.

Op naar Wijck

Op 13 september vertrok het 2e bataljon van het 117e regiment onder bevel van kolonel James W. Lockett vanuit Eijsden. Het bestond uit ongeveer achthonderd man en was versterkt met tankeenheden van de 113e cavaleriegroep. Het bataljon ging in twee colonnes naar Maastricht: via de rijksweg Eijsden-Gronsveld-Heer en via de Oosterweg door Oost-Maarland naar Heugem. De Maastrichtenaren op de westelijke oever zagen vanaf de Sint-Pietersberg en vanuit dakgoten en zolderramen de oprukkende bevrijders aan de oostkant van de Maas aankomen.

Nog veel beter zagen ze een verkenningsvliegtuigje, een Piper Cub, dat om aan de grondtroepen de opstellingen van het vijandelijk geschut door te geven, rondjes draaide tussen Gronsveld en Wyck. Tegen vijf uur in de namiddag kwamen de bevrijders met tanks over de overweg aan de Duitse Poort Wyck binnen, dat in minder dan een uur bevrijd was. De Wyckenaren stroomden uit hun huizen en waren dol van vreugde. De Duitse troepen die Maastricht moesten verdedigen waren fanatieke Fallschirmjäger onder bevel van kolonel Landau. Deze wist nu dat zich zowel op de westelijke als op de oostelijke Maasoever Amerikaanse troepen bevonden en realiseerde zich dat hij het risico liep omsingeld te worden. Daarom verzamelde hij in de loop van de avond zijn troepen in het Stadspark. Zij vertrokken via Smeermaas in noordelijke richting.

Met een roeiboot bevrijd

Al vroeg in de ochtend stak de bevelvoerende officier van het 117e regiment, kolonel Walther M. Johnson, met een roeibootje de Maas over om tot zijn verbazing vast te stellen dat daar geen Duitsers meer te zien waren. Daarentegen volgden op de Maastrichtse oever honderden mensen deze roeitocht. Kort daarop staken de mannen van compagnie F van het 117e de Maas over tegenover de 'Blekerij', ongeveer op de plaats waar nu de J.F. Kennedybrug ligt. Zij gingen rond elf uur op weg naar de binnenstad.

Het 120e was op de westelijke oever inmiddels ook op weg naar Maastricht. Het had zich over Canne, Vroenhoven en Veldwezelt verspreid. Deze soldaten trokken over de Lage Kanaaldijk, de Cannerweg, de Tongerseweg en de Bilsersbaan naar het centrum. Drie Duitsers werden gearresteerd die nog in het Witte Huis waren om in het bureau van het provinciale Duits bestuur allerlei stukken te verbranden. Ook in het stadhuis werden nog 28 Duitse militairen gevangen genomen. De stad was bevrijd, uitbundige feestelijkheden konden een aanvang nemen.

'Ribbentrop hat die Dokumente'

Over twee ingekwartierde Duitse militairen noteerde Heydendael in zijn Oorlogsherinneringen:

„Op zekere avond werd er op de eetkamerdeur geklopt, we zaten net aan tafel. Ze waren met z'n tweeën, ze bleven netjes in de deuropening staan. Ik stond niet eens op, vroeg niet wat ze wilden, maar zag ineens dat de woordvoerder tranen in de ogen had. Tranen!

"Was sind Sie für Leute?", vroeg hij bitter.

"Was meinen Sie?", vroeg ik.

"Warum sind Sie so unfreundlich? Was haben wir Ihnen angetan? Wir sind hier gekommen als Freunde!"

Waarop ik in een scherpe lach schoot en hem in mijn beste Duits duidelijk maakte dat vrienden niet direct een vredelievend klein land zouden binnenvallen, overal dood en verderf zaaiend. Maar dat was uit afweer, riep hij, de Führer had bijtijds ontdekt dat wij samen met de Engelsen op het punt hadden gestaan het Duitse rijk aan te vallen, en het was maar goed dat de Wehrmacht dat verhinderd had; ze waren hier om ons te beschermen.

Nu werd mijn lach echt brutaal en ik vroeg of hij dat zelf geloofde. Waarop hij de historische woorden sprak die ik nooit zal vergeten: "Ribbentrop hat die Dokumente!".

'Goede middag heren'

In Londen richtte de Minister van Oorlog, Jhr. Ir. C.A. van Lidt de Jeude, op 28 januari 1943 het Bureau Militair Gezag (MG) op. Zodra delen van Nederland werden bevrijd, moest het MG daar namens de regering in Londen het gezag uitoefenen. Het MG stond onder het geallieerd opperbevel en was verder alleen aan de regering verantwoording schuldig. Pas vrij laat, begin september 1944, maakte de regering via 'Radio Oranje', de Nederlandse zender uit Londen, het bestaan en het doel van het MG bekend. Sijmons en de zijnen, die als OD tijdens het gezagsvacuüm de leiding in handen zouden nemen, waren echter van het bestaan van het MG niet op de hoogte.

Op 14 september om twee uur 's middags zou Sijmons in de raadszaal van het stadhuis Jhr. mr. Michiels van Kessenich weer installeren als burgemeester van Maastricht. Kort voor dit tijdstip kwam een jonge luitenant in een keurig Brits uniform het stadhuis binnen: „Goede middag heren. Mag ik mij voorstellen? Ik ben luitenant Van Hasselt van Militair Gezag, verbindingsofficier tussen het Amerikaanse leger en de Nederlandse autoriteiten. Ik handel in opdracht van de regering in Londen'.

Grote verbazing! Militair Gezag? Verbindingsofficier? Van Hasselt had heel wat uit te leggen. Sijmons was erg teleurgesteld. De OD had er zich immers op voorbereid het gezag tijdens het 'vacuüm' in handen te nemen. Van Hasselt trad diplomatiek op. Hij liet de installatie van Michiels aan Sijmons over, maar deze moest wel in opdracht van Van Hasselt 'op last van het Militair Gezag' de burgemeester in zijn functie herstellen.

Op 15 september 's avonds arriveerde de eerste 'Militaire Commissaris in de Provincie Limburg', de hoogste gezagsdrager van het MG in het bevrijde deel van Limburg. Het was reserve-majoor, later luitenant-kolonel, Henri J.H. Vullingsh, die voor de oorlog dierenarts was in Horst. Nog diezelfde avond had hij een onderhoud met Michiels en gaf hij zijn eerste orders.

De eerste weken deden zich nog fricties voor tussen MG en OD. De OD, zo was overeengekomen tussen Vullingsh en Sijmons, zou alleen maar als uitvoerend orgaan van het MG optreden. Sommige OD-ers hadden daar problemen mee. Vullingsh loste die tactisch op. Na zes weken werd hij opgevolgd door luitenant-kolonel mr. C.W.A.

Schürmann die tot 1 april 1945 in functie bleef. Zijn opvolger was luitenant-kolonel G.J.L. van der Lande tot 1 oktober 1945. Toen werd het MG in Maastricht opgeheven. Omdat het een volstrekt nieuwe bestuursvorm was waarmee niemand ervaring had, veroorzaakte het MG veel problemen en kreeg snel de naam bureaucratisch te zijn. Maastricht was de 'proeftuin' van het MG. Van de ervaringen hier opgedaan heeft de rest van het land later geprofiteerd.

Stad achter het front

Ook al was de stad bevrijd, dit betekende niet dat het dagelijks leven weer als vanouds werd. De oorlogssituatie was nog niet voorbij. Allerlei beperkende maatregelen bleven van kracht: de verplichting tot verduistering en de 'Avondklok': tijdens bepaalde uren mocht niemand op straat. Ook brandde er nog geen straatverlichting. In Maastricht was van oktober 1944 tot maart 1945 het hoofdkwartier van het Amerikaanse Negende Leger gevestigd in het gebouw van het voormalige Henric van Veldeke College. Vanaf medio december waren de Duitsers in een laatste vertwijfelde poging hun Ardennenoffensief begonnen. Onder andere sloten zij bij Bastogne een grote groep Amerikanen in. Daardoor groeide de angst dat ze ook Maastricht zouden kunnen heroveren. Kort na de bevrijding werd Maastricht 'restcenter' voor de Amerikaanse frontsoldaten. Dezen mochten er op gezette tijden enkele dagen op verhaal komen. Voor de soldaten en officieren kwamen er talrijke Amerikaanse uitgaansgelegenheden: cafés, dancings en besloten clubs. Etablissements met namen als The Gipsy, Foxhole en Oklahoma. Deze riepen voor de 'Yankees' een thuisgevoel op. De Amerikaanse soldaten waren over het algemeen goed uitzijnde jonge kerels tussen de 18 en 25 jaar in mooie uniformen. Logisch dat ze bij de Maastrichtse meisjes erg getapt waren. Het was op die manier niet verwonderlijk dat er na verloop van tijd menig klein 'bevrijdertje' werd geboren. Pas na 1 september 1945 kreeg Maastricht weer zijn gewone aanzien. Toen verlieten de Amerikanen de stad. De oorlog was definitief voorbij.

Tijdelijke gemeenteraad

Op 14 september 1944, bevrijdingsdag, werd 's middags om twee uur burgemeester Michiels van Kessenich opnieuw geïnstalleerd. Ook drie van de vier in juli 1942 ontslagen wethouders traden weer aan. Wethouder Vrijens was tijdens de oorlog overleden. Het College van B en W vormde voorlopig het stadsbestuur, geheel conform art. 5, lid 1 van het wetsbesluit 'Tijdelijke Voorziening Bestuur Provincies en Gemeenten' door de regering in Londen vastgesteld. De gemeenteraad kwam dus voorlopig niet terug. Daarom wilden sommigen een contactorgaan tussen het College van B en W en de burgerij. Dit Comité van Overleg werd op 24 maart 1945 geïnstalleerd. Zijn voorzitter was J.H. Ensink, voorzitter van de KAB, de Katholieke Arbeiders Beweging. Het Comité is maar enkele keren bij elkaar gekomen.

Om allerlei redenen was het niet mogelijk om in 1945 algemene verkiezingen te houden. Bevolkingsregisters klopten niet meer: veel personen verbleven nog op andere plaatsen in het land of in het buitenland. Daarom nam de regering het 'Besluit Tijdelijke Gemeenteraden'. Hierin was de procedure vastgelegd om zonder algemene verkiezingen tot de samenstelling van een gemeenteraad te komen. Drie vertrouwensmannen moesten de burgemeester adviseren omtrent de samenstelling van een kiescollege. Dit moest driemaal zoveel leden tellen als het aantal raadsleden waar de gemeente recht op had. Maastricht kreeg een kiescollege van 99 leden. De oude gemeenteraad die tot augustus 1941 had gefunctioneerd, bestond immers uit 33 leden. Uit het kiescollege trokken zich tien mensen terug. De overige 89 moesten ieder één stem uitbrengen, niet op een persoon maar op een lijst.

Er waren drie lijsten: een katholieke, een protestantse en een socialistische. De stemming vond op 10 juli 1945 plaats met de uitslag: 65 stemmen op de katholieke lijst, 5 op de protestantse en 19 op de socialistische. In zetels omgezet betekende dit 25 zetels voor de katholieken, 1 voor de protestanten en 7 voor de socialisten. Deze Tijdelijke Gemeenteraad koos vier wethouders uit zijn midden: G. Gijbels (Sociale Zaken), J.H. Godfroy (Openbare Werken), A.E. Kersten (Onderwijs) en J.C. Sleebe (Financiën). Sleebe was de eerste socialistische wethouder van Maastricht.

In totaal vergaderde de Tijdelijke Gemeenteraad twaalf maal, de laatste keer op 24 augustus 1946. Daarna trad de eerste democratisch gekozen gemeenteraad in functie. Op 26 juli 1946 hadden namelijk voor het eerst sinds 1939 weer gemeenteraadsverkiezingen plaats gevonden. De nieuwe raad telde vijfendertig leden. Gijbels, Godfroy en Sleebe bleven wethouder en behielden hun portefeuille.

Afscheid

De Amerikanen hadden een aparte organisatie die als trait d'union tussen het Nederlandse Militair Gezag en de bevrijdingslegers moest dienen. Dat was 'Civil Affairs'. De leider van deze afdeling was in Maastricht Leo Paul Senecal. Hij deed veel goeds voor de Maastrichtse bevolking, met name op het gebied van de voedselvoorziening. Spoedig noemde de Maastrichtenaren hem dan ook 'euze Leo'. Bij zijn vertrek ontving hij uit handen van Prins Bernhard de onderscheiding van Officier in de Orde van Oranje Nassau. De dag erna, zondag 19 augustus 1945, nam de stad op luisterrijke wijze afscheid van hem.

Het duurde nog tot september 1945 eer de stad weer een min of meer 'normaal' aanzien kreeg. De Amerikaanse troepen verlieten toen pas Maastricht. Eind september 1945 verliet ook de laatste 'Militaire Commissaris in de Provincie Limburg' van het Militair Gezag de stad. Een jaar na de bevrijding moest Maastricht weer op eigen benen staan. Er moest ontzettend veel gebeuren. Er lagen nog veel problemen op het terrein van voedselvoorziening, huisvesting en herstel. De wederopbouw van de stad kon beginnen. Dat zou veel inspanning vergen.

't Gräöfke

Bij de inval in mei 1940 was mr.dr. W.G.A. van Sonsbeeck Commissaris der Koningin in de provincie Limburg. Omdat hij niet wilde dansen naar het pijpen van de bezetter, ontsloeg deze hem op 5 februari 1941. Zijn opvolger was een bekend NSB-er, Max V.E.H.J.M. graaf de Marchant et d'Ansembourg, die in Maastricht al gauw 't gräöfke werd genoemd. Zijn functie werd officieel betiteld als 'Commissaris der provincie Limburg'. De termen Wilhelmina en koningin mochten immers niet meer worden gebruikt.

De Marchant was op 18 januari 1894 op kasteel Neubourg te Gulpen geboren. In 1925 werd hij eigenaar van het familiegoed Amstenrade en tevens burgemeester van die gemeente. De Nederlandse regering verbood ambtenaren in het begin van de jaren dertig lid te zijn van de NSB. Door dit zogeheten ambtenarenverbod werd de Marchant ontslagen als burgemeester. Inmiddels was hij in de partij naast Mussert één van de leidende figuren geworden. In het najaar van 1935 kwam hij voor de NSB in de Eerste Kamer. Van 1937 tot 1940 was hij lid van de Tweede Kamer voor diezelfde partij.

Begin september 1944 nam hij, als zovele NSB-ers, de wijk naar Duitsland waar hij enkele maanden later door de Amerikanen werd gearresteerd.